

Vykortsförlaget Zielfelts bokhandel i Gränna

Thorbjörn Persson 2013-02-10

Denna redogörelse för Grännas flitigaste vykortsförläggare exemplifierar verksamheten för ett av många små förlag vid 1900-talets början, med start under den tid som kallats "Vykortets guldålder". Artikeln visar också att Photoshop inte är nödvändigt för att ljuga med foton!

Expediten Gerda Johansson i Zielfelts bokhandel (privattaget vykort), ca 1930. Obs vykortsstället på disken!

Maria Matilda Zielfeldt föddes 1860 i Vimmerby och står i 1890 års folkräkning upptagen som hemmavarande barn i familjen hos "gårdsegare" Maria Lovia Zielfeldt (änka)". Dottern är titulerad bodbiträde. Elva år senare, 1901, tar hon över Grännas äldsta affärsrörelse, stadens bokhandel, som därmed får namnet Zielfelts bokhandel (hon har tydligen rationaliserat bort d-et i efternamnet). Detta blir hennes livsverk som hon driver fram till sin död 1939.

De vykortsförlag som blivit mest omskrivna är ju de stora förlagen med brett utbud, (minst) rikstäckande distribution och ofta egna tryckerier som till exempel Axel Eliassons konstförlag, Granbergs Konstindustri, Nordisk Konst, Pressbyrån för att nämna några välkända. Som alla hembygdsintresserade vykortssamlare är väl medvetna om finns också den andra ändan av globaliseringsskalan – de lokalt förankrade förlagen som huvudsakligen gav ut bilder från trakten. Typiskt är det fotografer, pappershandlare eller bokhandlare som också blir förläggare. Något som helt enkelt betyder att de är den som beställer och bekostar utgåvan och därmed fick ett begränsat utgivningsskydd för verket enligt den dåtida lagstiftningen. Samlar man på kort från Gränna kan man inte undgå kort utgivna på M. Zielfelts förlag. Samlare utan denna böjelse har säkerligen inte noterat namnet men kan nog ändå finna denna redogörelse av intresse som en representant för de många lokala förlagen och deras villkor.

Vykortsutgivningen tycks ha kommit sent till Gränna. Tage Grennfelt skriver i Ett sekel i Grännabygden: "Den första turistföreningen i Gränna bildades 1899. Som en första åtgärd beslutade föreningen skaffa uppgift om rum, anmoda hästägare att verkställa skjutsar i trakten, antaga ynglingen Erik Rahm till vägvisare samt kommissionär för försäljning av vyer över Gränna samt undersöka kostnaden för tryckning av en broschyr". 1899 är också året för det tidigast stämplade Gränna-kort jag hittat. Troligen kommer de enstaka monokroma gruss aus korten från trakten från detta initiativ. Även fröken Zielfelts företrädare i bokhandeln, Magnus Gustafsson, hinner ge ut några vykort under eget förlag runt sekelskiftet där samtliga stämplade ex jag sett är från 1901.

Maria Zielfelt insåg säkert att vykort kunde bli ett viktigt komplement till böckerna för hennes nya affärsverksamhet under denna vykortets gyllene tid. Gränna var då som nu en liten idyll med knappt 1200 stadsbor och lika många till i den omgivande landsförsamlingen. För att klara affären med det befolkningsunderlaget räckte det inte med enbart böcker utan hon förde också ett betydande utbud av pappers-, hushålls- och presentartiklar som framgår av vykortet. Men Gränna låg också välplacerat för den begynnande turismen. Redan 1895 hade Svenska Turistföreningens Årsskrift en omfattande och entusiastisk artikel om Gränna. Stadens läge vid riksettan mitt emellan Malmö, Göteborg och Stockholm, stor naturskönhet och ett rykte om låga levnadsomkostnader lockade både en konstnärskoloni och en del pensionerade adelsmän som ville få sina pengar att räcka skapade också ett underlag för tidens nya masskommunikationsmedel – vykortet! Detta tycks hon ha utnyttjat från start.

"Parti från Grenna." Hall'ska gården vid Brahegatan. Foto: Calla Sundbeck, Förlag: M. Zielfelts bokh. Kortet postgånget 1920.

Bokhandeln låg i vänstra (södra) ändan av huset som Maria Zielfelt kunde köpa 1912. Fröken Zielfelt hade sin bostad bakom butiken.

Huset, byggt under 1830-talet i empirstil, var på sin tid Grännas största och modernaste. 1918 bodde konstnären Bengt Hedberg på andra våningen. Där fick han påhälsning av sina vänner familjen Bauer när de lämnade sitt hem vid sjön Bunn för att färdas med ångaren Per Brahe mot Stockholm. En ödesmättad scen från lägenheten där John och Ester försöker roa sonen Putte i lägenheten under väntan på att Per Brahe skulle anlända till Gränna Hamn inleder Harald Schillers klassiska biografi om John Bauer från 1935.

Fröken Zielfelt fortsatte sin förlagsverksamhet, troligen ända fram till sin död 1939. I min samling har jag dokumenterat motiv med Zielfelts Bokhandel som förlag enligt nedanstående tabell:

Årtionde	Gränna	Visingsö	Total
00-tal	66	6	72
10-tal	49	7	56
20-tal	42	2	44
30-tal	19		19
40-tal +	14		14
Total	190	15	205

Tabellen kan ge en indikation om hur omfattande hennes utgivning var och när den tidigast skedde.

Siffrorna är baserade på min katalog som jag uppdaterar i samband med inköp. En färsk genomgång skulle troligen leda till en del revideringar.

Huvudsakligen har jag samlat unika motiv. Variantsamlaren skulle säkerligen kunna finna ett större antal kort, med delad/odelad baksida, med/utan handkolorering, med/utan fotografangivelse, nyutgåvor från skilda år etcetera.

Årtiondet anger när jag bedömt att ett vykort utgivits, daterats eller postats baserat på exemplaren i min samling. Som ni vet är detta långt ifrån en exakt vetenskap. Bedömningen är baserad på datering i text, stämplars, frimärken, utformning av adress- och bildsida, kända händelser, byggnader, tryckteknik etcetera. På 40-talet hade hon definitivt lämnat verksamheten men ett antal kort har skickats vilket kan ha berott på sparade kort på konsumentsidan, att hennes efterträdare fortsatt att avyttra korten eller kanske till och med nybeställt med gamla underlag.

Förlagets vykort är samtliga baserade på svartvita fotografier från trakten, Gränna inklusive kringliggande småorter som Bunn och Örserum samt Visingsö.

Korten är huvudsakligen i gamla vykortsformatet 9x14 cm men samma motiv har också förekommit i 9 x 14 cm häften med 10 utrivbara bilder samt i något fall som lite exklusivare luckkort med en bildremsa med 12 utfällbara bilder i miniatyrformat.

De tidigare ljustrycken förekommer också i handkolorerade versioner. Under tjugotalet ersätts ljustrycken med så kallade "äkta foto" vykort. Att antalet funna motiv sjunker under 20- och 30 talen kan ju bero på att "Äkta foto"-tekniken hade mer skalekonomi och gjorde de tidigare upplagorna på 500 eller 1000 kort oekonomiska.

Ibland har leverantörernas namn/logotyper kommit med på korten. De som förekommer är Svenska Litografiska AB Stockholm, Calegi Vykortslager, Axel Eliassons konstförlag AB (flygfoton) samt Almqvist & Cöster. Helsingborg. De första två förekommer på ljustryck, de två följande på "äkta foto" vykort.

Fotograferna står oftast inte utsatta men de båda vanligast förekommande går inte av för hackor, de blir båda utsedda till hovfotografer och en av dem kan betecknas som en världsfotograf.

Calla Sundbeck
(foto i visitkorts-
format, ej vykort).

Calla Sundbeck (1867 – 1930) etablerade sin verksamhet i Gröna redan 1893 och hade en filial på Visingsö. Hon fotograferade kungen redan i samband med Oscar II-s besök i Gröna 1895, ett besök som efterlämnat fotominnen men tyvärr inte i vykortsform från tiden. Kunglig hovfotograf blev hon dock först 1921 efter särskild ansökan tillstyrkt av Grönas borgmästare. Calla drev verksamheten fram till sin död och har blivit Grönas egen fotograf par excellence. Utöver Grönabilderna har hon också gjort välkända porträttserier av kulturpersonligheter som John Bauer och Ellen Key. Dessutom gav hon ut vykort på eget förlag. Hennes bilder är i stort antal bevarade på Gröna Museum.

Gröna Prästgård,
Foto: Calla
Sundbeck.
Förlag: M. Zelfelts
Bokh.

"Grenna Sjögatan" Grännas första turisthotell. Foto: G. Heurlin. Daterat 3/8 1916.

Jag kan inte undanhålla läsekretsen den blyertsskrivna texten på vykortet även om det torpederar Grännas rykte som turistort: "Ännu har det bara varit motigheter. Infernaliskt väder, Hedenstiernas har träffat bekanta på ett annat hotell och övergivit mig, dålig mat och dåligt rum, men det reder sig väl. Sjögång på Vättern i morse. Bigarråerna är dyra och polkagrisarna är inställda. Hälsn. från Dagmar."

"Foto: G. Heurlin" förekommer också ofta på de av Zielfelt förlagda korten runt mitten av 1910-talet, i min samling finns 27 motiv. Vid efterforskning visar detta sig vara en vida spridd signatur med en diger meritlista även utanför Gränna. Namnet som kommer upp på det ena stället efter det andra är Gustav Heurlin, född Anderson 1862 i Virestad, död 1939. För vykortssamlare är nog Heurlin mest känd som mannen bakom serien "Svenskt Folkliv" från senare delen av 00-talet med kort som "När barnen har farit till Amerika" och "Offentlig auktion". Detta enligt bloggaren "Skaffaren" som har gjort ett antal illustrerade blogginlägg om saken. Runt 1930 hittar man fotografen som Hoffotograf G. Heurlin. Östermalmsgatan 56. STOCKHOLM. Inte nog med detta: Jenny Axelsson på Västergötlands museum skriver: "Gustav Heurlin verkar ha tillbringat en stor del av sitt liv på resande fot, för han fotograferade hela Sverige och reste dessutom utomlands till bland annat Norge och USA. Bland annat var han mellan 1921-1930 en av de 10 fotografer som tog nästan 94 % av National Geographic's publicerade material."

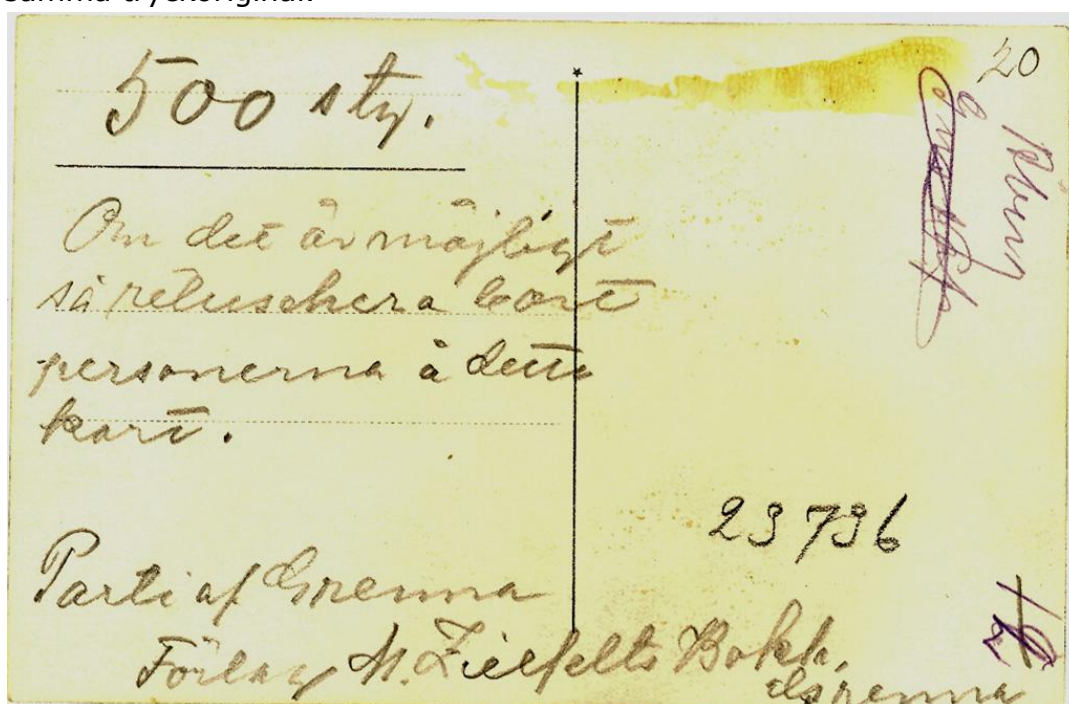
Två andra lokala signaturer förekommer på enstaka exemplar av de tidigare ljustrycksvykort. Signaturen O. Heide har jag inte lyckats identifiera vidare.

Grönberg är troligen Carolina Grönberg som hade fotografiateljé i Gränna innan Calla Sundbeck men sedan flyttade verksamheten till Motala.

I de senare "äkta foto" vykortet förekommer några flygfoton tillskrivna Oscar Bladh och producerade av Axel Eliassons konstförlag.

Flertalet "äkta foto" vykort från 20- och trettiotalen är levererade av Almqvist & Cöster, en Hälsingborgsfirma som då vanligen också gör anspråk på fotot.

Min gode vän Gunnar Edén har ärvt ett antal av beställningsunderlagen som Maria Zielfeldt skickade till tryckerierna i början av 1900-talet efter en släkting som arbetade i butiken. Typiskt var upplagorna små, ofta 500 eller 1000 ex. Detta var en lämplig upplaga för ljustryck som inte klarade stora upplagor från samma tryckoriginal.

Beställningstexten på originalfotots baksida beskrev kortfattat upplaga, titel på kortet och förlagsnamn. Dessutom manipulerades ofta bilden även innan Photoshop blev tillgängligt. På ett beställningsunderlag med foto av Grännas borgmästargård har beställaren skrivit "500 ex. Bra om det går att ta bort personerna".

Fotooriginalets framsida med de två oönskade personerna (som jag tyvärr inte lyckats identifiera). Beställningen och originalfotot är tyvärr inte daterat. År 1910 gick borgmästare Egnell bort, den siste med borgmästarämbetet som bebodde gården. Det är ju tänkbart att fotot är från Egnells tid och visar medlemmar ur borgmästarens familj eller tjänstefolk, något som efter hans bortgång inte längre ansågs passande.

Numera rymmer huset rektorsexpeditionen för internatskolan Grännaskolan.

Mycket riktigt, på vykortet saknas de två kvinnorna som står framför gården på fotot! Med facit av förlagan syns spåren av retuscheringen men det är inget som slog mig när jag enbart tittade på vykortet!

Utöver förlagsbeteckning enligt beställningen finns också logon för "Svenska Litografiska AB Stockholm" på adressidan.

År 1939 går Maria Zielfelt ur tiden, verksam in i det sista. Med henna går en epok i Grännas affärsliv ur tiden. Butiken tas över av en man vars affärsidé var att renodla kärnverksamheten, böckerna. För detta räckte inte kundunderlaget i den lilla staden och redan 1945 fick han lämna butiken. En ny innehavare med mer lokalt anpassad verksamhet tog över och drev butiken vidare under namnet Zielfelts bokhandel fram på 1960-talet då verksamheten slutligen lades ner. Maria Zielfelt ligger begravd på Gränna kyrkogård.

Referenser

Callas Grenna - då och nu, Författare: Pelle Nyquist ,Utgivningsår: 2001.

John Bauer : sagotecknaren / Harald Schiller , 1935

Fröken Calla Sundbeck : kunglig hovfotograf i Gränna runt förra sekelskiftet / av Anna Lindekrantz , 2006, Ingår i: Ett solvarv i Gränna. - 0281-0859. ; 2006(52), s. 104-113 : ill.

En hylla böcker, tack! Håkan Joriksson, Ingår i: Ett solvarv i Gränna.1999.

"Skaffaren" <http://skaffaren.blogspot.se/> flera blogginlägg och bilder om serien "Svenskt folkliv" och G. Heurlin, speciellt kort tagna i trakten av Hova.

En kort biografi över Gustav Heurlin upprättades för Moderna Museets utställning Staden som livsrum och finns tillgänglig på nätet här:

<http://www.modernamuseet.se/sv/Stockholm/Utstallningar/2001/Staden-som-livsrum1/Biografier/>

Månadens föremål oktober 2008 på Västergötlands Museum, artikel av Jenny Axelsson. (Ett foto av Gustav Heurlin)

http://www.vastergotlandsmuseum.se/kulturvast_templates/Kultur_ArticlePage.aspx?id=37981

Gustav Heurlins bilder i National Geographic

<http://www.nationalgeographicstock.com/> sök på Heurlin